

ԱՎԱԳ Ա. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ
Պատմական գիտ. թեկնածու

**«ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ» ԱՂԱՆԴԻ ՀԱԿԱԿԱՆՈՆԱԿԱՆ
ՓԱՂԱՓԱՐԱՆՈՍՈՒԹՅՈՒՆԸ 1920-ԱԿԱՆ ԹՎԱԿԱՆՆԵՐԻՆ.
ՔԱՂԱՔԱԳԻՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ**

Սկիզբը՝ թիվ 2.:

**«ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ» ԱՂԱՆԴԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՎՐԱՍՏԱՆԻ ՀԱՅՈՑ ԹԵՄԻ ԴԵՄ**

«Ազատ եկեղեցական» շարժումն առանձնապես սուր եւ ընդգծված հակականոնական ու պառակտիչ դրսեւորում ստացավ Վրաստանի հայոց թեմում: Հատկանշական է, որ այն վայելում էր Խորհրդային Վրաստանի իշխանությունների անվերապահ հովանավորությունն ու աջակցությունը: Այս պարագան, ընդհանուր Խորհրդային հակաեկեղեցական դիրքորոշումից զատ, պայմանավորված էր նաեւ Վրաստանի տարածքում ՀԱՅ-ի պատմական դիրքերը թուլացնելու եւ հնարավորինս չեզոքացնելու ոչ պակաս կարեւոր նշանակություն ունեցող քաղաքականությունը:

Արդեն 1926 թ. օգոստոսի 11-ին Վրաստանի ներքին գործերի ժողկոմատի հրամանով հաստատվեց «Ազատ եկեղեցական եղբայրության» կանոնադրությունը, որը հրատարակվեց 1000 օրինակով¹: Կազմակերպության նպատակ եւ գործունեության եղանակ հայտարարվեց հետեւյալը. «1. Հայ եկեղեցին դնել իր կոչման բարձրության վրա՝ վերականգնելով այնտեղ առաքելական պարզությունը եւ քրիստոնեական ոգին, 2. Ազատել եկեղեցին կուսակրոն հոգեւորականության դասային եւ դասակարգային իշխանության տարամուտ կացությունից եւ վերահաստատել առաքելական լայն ժողովրդային-ընտրական վարչաձեւ, 3. Մտցնել ժողովրդին անհասկանալի գրաբառ լեզվի փոխարեն կենդանի աշխարհաբառ լեզու, 4. Վերացնել եկեղեցականների եւ աշխարհականների միջի տարբերությունը՝ հատուկ տարազը, պաշտոնավարության

¹ Տե՛ս Կանոնադրություն Ազատ եկեղեցական եղբայրության, Թիֆլիս, 1926:

համար ստացվող եկամուտի մոլթ ձեւը ու սահմանել պարզ ու պատվաբեր ձեւ»²: Ուշագրավ է, որ աղանդն իրեն համարում էր բացարձակապես ոչ քաղաքական, «բոլորանվեր զորավիգ խորհրդային համայնական վարչաձեւին»: Ավելին՝ կառույցի պաշտոնեությունը եւ անդամների ցանկը պարբերաբար պետք է հաստատեր Վրաստանի ներքին գործերի ժողկոմատը:

Նույն նպատակներն ու քաղաքական գործելակերպը որդեգրվեց վերոնշյալ կառույցի՝ Թիֆլիսի Հայ եկեղեցական եղբայրության կողմից, որի կանոնադրությունը 1926 թ. մայիսի 11-ին գրանցել էր Թիֆլիսի քաղաքային գործադիր կոմիտեն³:

Թիֆլիսի «ազատ եկեղեցականները» քարոզչահրատարակչական գործուն քայլերով հետ չէին մնում իրենց երեւանյան գործընկերներից՝ «պայքարում» ներգրավելով նաեւ աշխարհականների: Շարժման կազմակերպիչը մինչ այդ ազգային կյանքում որեւէ դերակատարություն չունեցած Հակոբ Տեր-Հարությունյանն էր⁴: Ցարական ինքնակալության դեմ մոլուցքով տարված՝ նա եզրակացնում էր. «Ռուսաստանում եկեղեցին ճնշված եւ հլուհնազանդ էր, իսկ Տաճկաստանում պետությունը չէր խառնվում հայ ժողովրդի եկեղեցական գործերում, հետեւաբար այնտեղ ժողովուրդը ինքն էր տերն ու տնօրենը իր եկեղեցու, ապա ուրեմն նա կարողացել էր որոշ բարեփոխություն մտցնել՝ թեկուզ եկեղեցու վարչական գործում»: Ավելին՝ նրա համոզմամբ. «Ռուսաստանում եւ մանավանդ Վրաստանում հայ համայնքը իր հոգեւոր կյանքում այնքան էր ստրկացել, որ նա հոգեւոր դասի ձեռին դարձել էր ծախու ապրանք եւ գրավ դնելու իր»⁵:

Հպարտանալով, որ դեռեւս 1921 թ. իր «ռիսկով եւ ջանքով» Թիֆլիսի Քամոյան եկեղեցում մտցրել է երգեհոն՝ նա 1926 թ. սկսած նախաձեռնեց Թիֆլիսում ընդհանուր ժողովների գումարումը, զեկուցումների կազմակերպումը, առանձին վարչության ընտրությունը, հատկապես շեշտադրում էր ամենօրյա ժամասացության վերացման անհրաժեշտությունը⁶: Ի դեպ, հայրապետ բառը նա միշտ փոքրատառով էր գրում:

² Անդ, էջ 1–2:

³ Տե՛ս Կանոնադրություն Թիֆլիսի հայ եկեղեցական եղբայրության, Թիֆլիս, 1926:

⁴ Տե՛ս Հ. ՏԵՐ-ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ, Մեր նպատակը: Հայոց եկեղեցական բարեփոխությունը եւ նրան հասնելու միջոցները, Թիֆլիս, 1926:

⁵ Անդ, էջ 6–7:

⁶ Անդ, էջ 21:

Նա, որպես Վրաստանի «Ազատ եկեղեցական եղբայրության» միակ նպատակ, ընդունում էր հետեւյալը. «Եկեղեցին մաքրել, զտել եւ դարձնել իսկական քրիստոնեական տաճար, որտեղից ամեն մի հավատացյալ կարողանա լսել միմիայն սիրո եւ բարոյականության կենդանի եւ գեղեցիկ խոսք: Մենք անջատողականներ չենք: Մենք սիրում ենք մեր հինավուրց եւ պատմական եկեղեցին եւ միահամուռ ջանքերով ձգտում ենք նրան դնել իր կոչման բարձրության վրա, պայծառացնել եւ նրա բեմի վրա թողնել միայն ՀԻՍՈՒՍԻՆ, որ կենդանի փարոսներով հրապուրե ծերերի հետ նաեւ երիտասարդներին ու մանուկներին եւ մեր եկեղեցին դարձնի սիրո եւ բարոյականության լսարան եւ սրբության սրբոց»⁷:

Իսկ արդեն Շավասպ կեղծանունով նույն հեղինակն ավելի անզիջում էր հարցադրումների մեջ⁸: Ձեռնավարական կերպով (manipulative) եւ կեղծավորաբար, իբրեւ թե սրտացավորեն պաշտպանելով ՀԱՅ-ն, կաթողիկոսին, նա եկեղեցին հակադրում էր բարձրաստիճան հոգեւորականությանը՝ նրանց համարելով բոլոր չարիքների պատասխանատու:

Դիտարկելով, որ Ս. Էջմիածնի Մայր Աթոռի միաբանների մեծ մասը «մահվան կանգիդատ են», եւ նոր թեկնածուներ չկան, եզրակացնում է. «Հայոց Եկեղեցին հոգեվարքի մեջ է: Այս անկումն, այս կործանումն եղավ հայ անփույթ, տգետ, վատավարք հոգեւորականության երեսից: Ժողովուրդն ինքն իր ձեռքն պիտի առնի եկեղեցին բարեկարգելու գործը Ավետարանի հիմունքներով եւ նոր գաղափարների հարմարությամբ»⁹: Իսկ այդ գործընթացի ղեկավարը, նրա համոզմամբ-ցանկությամբ, պետք է լինի «Հայոց ազատ եկեղեցական եղբայրությունը», որովհետեւ «նա ցանկացավ քրիստոնեական ազատ հայ լուսավորչական եկեղեցի հորհրդային ազատ հայրենիքում»¹⁰:

Անվերապահորեն գովերգելով եւ պաշտպանելով Աշոտ Շախյանին, Բենիկին, «Ազատ եկեղեցի» շաբաթաթերթի խմբագիր Մեսրոպ Մեկանին, «Հայաստանի ազատ եկեղեցական եղբայրության» վարչության նախագահ, Նոր Բայազետի թեմի նախկին առաջնորդ ավագերեց Ներսես Քաջբերունուն՝ Շավասպը խստորեն քննադատում էր Սբ. Էջմիածնի Գերագույն հոգեւոր խորհրդին, որը «փոխանակ խելքի գալու, փոխանակ

⁷ Անդ, էջ 32:

⁸ Տե՛ս ՇԱՎԱՍՊ, Կործանվող եկեղեցի, Թիֆլիս, 1926:

⁹ Անդ, էջ 17:

¹⁰ Անդ, էջ 18:

ընդառաջ գնալու բարեփոխական ձայներին խաղաղության ճամփեն բռնելով, ցարական երազ օրերի ճամփեն բռնեց, Հայոց Եկեղեցու օրենքներին հակառակ անդատ ու անդատաստան կարգալուծ» հայտարարեց վերջիններին՝ պահանջելով ցրել այդ խորհուրդը¹¹:

Ներկայացնելով 12 կետից բաղկացած «բարեփոխության» պահանջ-ծրագիր, որին կնախանձեին անգամ խորհրդային ներքին գործերի եւ ֆինանսական ժողկոմատները, Շավասպը հայ հոգեւորականության վարած քաղաքականությունը համարում էր «կորստաբեր միշտ, մանավանդ վերջին շրջանում», եւ պահանջում, որ վտարվեն «արտասահմանյան այն եպիսկոպոսները, որոնք այս կամ այն կուսակցության կամ այս կամ այն պետության ձեռքին խաղալիք դառնալով վերածնվող խորհրդային Հայաստանի դեմ են գործում դավաճանաբար»: Ապա որպես վերջնական ճշմարտություն եզրակացնում էր. «Այլապես մեր եկեղեցին կործանվող եկեղեցի է հայ հոգեւորականության երեսից»¹²:

Վրաստանի հայոց թեմի գործուն բարեփոխիչներից էր Թիֆլիսի Քամոյան եկեղեցու ավագերեց Հովսեփ ավ. քհն. Տեր-Պետրոսյանը¹³: Նրա գրքույկն առանձնանում էր ծավալով եւ ընդհանրական պահանջարկով¹⁴: Փորձելով հարցերը դիտարկել պատմական տեսանկյունից՝ նա ժամանակի խորհրդային քաղաքական դիրքորոշմանը համապատասխան հետեւյալ գնահատականն է տալիս. «Մենք ապրում ենք պատմական այնպիսի շրջանում, շինարարական, կազմակերպչական, հնի տապալման, նորի ստեղծման շրջանում, երբ դեպքերն ու անցքերը այնպես արագ են ընթանում, որ ով այդ հոսանքին համապատասխան թափով ու արագությամբ առաջ չի ընթանում, չի վերածնվում, նա ոչ միայն հետ է մնում, այլ հեղաշրջող ու հեղափոխական հոսանքի տակ տրորվելով՝ փոշիանում անհետանում է իրանից հետո հետք անգամ չթողնելով»¹⁵:

Բնականաբար, Հովսեփ քահանան միանշանակ դրվատանքով էր վերաբերվում նոր իշխանությունների քաղաքականությանը. «Խորհրդային իշխանությունը մեզ տվել է խղճի կատարյալ ազատություն, նա թույլ է

¹¹ Անդ, էջ 19:

¹² Անդ, էջ 21–24:

¹³ Անսպասելի կարճատեւ հիվանդությունից հետո վախճանվել է, թաղվել 1927 թ. հունվարի 23-ին Թիֆլիսի Վերայի եկեղեցու գավթում: Երեւանից թաղմանը մասնակցել են Ներսես Քաջբերունին, Բենիկը:

¹⁴ Տես ՀՈՎՍԵՓ ԱՎ. ՔՀՆ. ՏԵՐ-ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ, Եկեղեցական բարեփոխություն, Թիֆլիս, 1926:

¹⁵ Անդ, էջ 5:

տվել ազատ, ինչպես հակակրոնական, այնպես եւ կրոնական ագիտացիան, աշխատանքը: Ամեն մարդ ազատ է՝ հավատալ աստծուն ինչպես ինքն է հասկանում, կամ բոլորովին չհավատալ նրան, եւ հետեւելով իր խղճի թելադրանքին այնպես գործել: Եկեղեցին չունի իրավաբանական անձի կարգավիճակ, չունի սեփական գույք, կալվածներ, որեւէ արդյունաբերություն: Ինքը եկեղեցին որպես գույք, որպես կալվածք պետական սեփականություն է դարձել եւ գտնվում է տեղական իսպուրկոմների անմիջական հսկողության տակ: Եկեղեցու տնտեսական, վարչական եւ դատաստանական ֆունկցիաներն վերապահված են համայնքներին, իսկ յուրաքանչյուր համայնքի գործադիր մարմինն է՝ ծխական կամ եկեղեցական խորհուրդը, որի անբաժան անդամն է համարվում եկեղեցու ավագերեցը: Այսպիսով, ինքնիրեն վերականգնվում է եկեղեցու նախնական համայնական ցանկալի իրավակարգը: Խորհրդային իշխանությունը եկեղեցին տվել է հավատացյալ համայնքին, ուրիշ ոչ ոքի չի ճանաչում իր սահմանադրությամբ¹⁶: Սակայն, միաժամանակ, նա ընդունում էր, որ խորհրդային իշխանությունը եկեղեցին ընդունում է «որպես փոփոխված շախմատային դաշտում, մինչեւ որ ժողովրդային մասսային իր ծրագրով ու իր ձեռքի տակ կրթվող սերնդին կվարժենի վերջնականապես հեռանալ, օտարանալ եւ կրոնից եւ եկեղեցուց, որովհետեւ Խորհրդային իշխանությունը կրոնը եւ եկեղեցին համարում է վնասակար հիմնարկներ, ժողովրդի միտքը եւ հոգին մթազնոդ գաղափարներ»¹⁷:

Արդյունքում երկար տարիներ ՀԱԵ-ին ծառայած, վերջապես ավագ քահանայի պատվո վաստակի արժանացած նորաթուխ «Բարեփոխիչի» գնահատականը հետեւյալն էր. «Արդ, եկեղեցին մեռած, անկենդան դիակ է դարձել, աստվածապաշտությունը անհրապույր, ժողովրդին անհասկանալի, եկեղեցու սպասավորությունը, սրբազնագործ պաշտոնեությունը անպատրաստ, անգիտակից իր հովվական պաշտոնին ու կոչումին, մեծ մասամբ տգետ, նույնիսկ անգրագետ, եւ ոչ միայն անգրագետ էր, այլ թույլ եւ տալիս ինձ ասել՝ եւ անհավատ»¹⁸: Խոստովանելով, որ «պաշտոնապես հանձնարարված է բարեփոխության խնդրում առաջնորդվել Բրիտանական եկեղեցու նախնական դարերի կյանքով եւ սկզբունքներով՝

¹⁶ Անդ, էջ 7–8:

¹⁷ Անդ, էջ 9:

¹⁸ Անդ, էջ 17:

նա մանրամասն ներկայացնում է «բարեփոխության» անհրաժեշտությունը եւ ծրագիրը՝ միաժամանակ իբր կողմ լինելով ՀԱԵ-ի միասնականության եւ միության պահպանմանը, հաշվի առնելով հայության մեծ մասի հայրենիքից դուրս գտնվելու հանգամանքը¹⁹։ Զուտ ծիսակարգային-պաշտամունքային նորմամոծություններից զատ՝ նա առաջարկում էր, որ կաթողիկոսն ընտրվի «ոչ թե ցմահ, այլ որոշ ժամանակով, եւ կաթողիկոսական թեկնածուներ են՝ արժանավոր քահանաներ, եպիսկոպոսներ, աշխարհականներ, ուխտյալ վանականներ»²⁰։ Նվազագույնի հասցնելով Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի եւ Գերագույն հոգեւոր խորհրդի իրավասությունների շրջանակը՝ նա առաջարկում էր ՀԱԵ-ի գործառույթները՝ հատկապես կազմակերպական-ղեկավարման առումներով, ամբողջությամբ վերապահել միմիայն ծխերի տեղական համայնքներին եւ դրանց խորհուրդներին²¹։

«ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԻ» ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆԸ՝

ՀԱԿԱԷԶՄԻԱԾՆԱԿԱՆ ԽՈՍՆԱԿ

1920-ական թվականների հակականոն եւ ապօրինի հակաեկեղեցական պայքարում գաղափարական ու քարոզչական տեսանկյունից առանձնահատուկ դերակատարում ունեցավ «Ազատ եկեղեցի» շաբաթաթերթը²²։ Պաշտոնապես իբրեւ կրոնաբարոյական եւ պատմագրական շաբաթաթերթ գրանցված պարբերականի խմբագիր-հրատարակիչը Մեսրոպ ավ. քհն. Մելյանն էր՝ խմբագրականների եւ նյութերի հիմնական մասի հեղինակը։ Նա միեւնույն ժամանակ «Ազատ եկեղեցական եղբայրություն» աղանդի կազմակերպիչն ու ոգեշնչողն էր։ Այս պարբերականն այն հարթակն էր, որը ձգտում էր իր շուրջը համախմբել բոլոր «ազատ եկեղեցականներին»։ Այն նաեւ Երեւանում եւ շրջաններում տարածքային կառույցների ձեւավորման գործառույթին էր միտված։

Առաջին համարում, բնականաբար, Մելյանը՝ որպես փորձառու «բարենորոգիչ», ներկայացրեց պարբերականի (իմա՝ նաեւ իրենց եղբայ-

¹⁹ Անդ, էջ 22–27։

²⁰ Անդ, էջ 45։

²¹ Անդ, էջ 56–60։

²² Մանրամասն տե՛ս ՀԱԱ, «Ազատ եկեղեցի» շաբաթաթերթի խմբագրություն, ֆ. 1143, ց. 1։ Հրատարակվել է 1924–1928 թթ.։

րակցություն) նպատակն ու ծրագիրը, ինչը պետք է ուղենիշ ծառայեր համակիր գաղափարակիցների համար. «Աշխարհը վերանորոգող բոլոր վարդապետությունները ծնունդ են առել աշխարհում տիրող անարդարությունից աշխարհում արդարություն հաստատելու նպատակով: Սակայն, աշխարհն իր հզորներով կարողացել է այդ նոր վարդապետության պաշտոնյաներին արծաթի ու ոսկու, իշխելու եւ տիրելու, վայելքի ու հրապույրի ցանցերի մեջ կախարդել եւ տակավ առ տակավ իր հողաբնույթ ձգտումներին ծառայեցնել: Նույնը վիճակվեց եւ Քրիստոսի վարդապետությանը: Մեր օրերում պոռթկաց կոմունիստական վիթխարի շարժումը եւ հին աշխարհն իր իրավակարգով եւ իր հզորներով տապալեց ու նոր կյանքի նոր իրավակարգն առաջ բերեց: Այս տապալման պրոցեսի մեջ խարազանի հարվածներն իջան եւ ցարական ձեռական հեթանոսացած եկեղեցուն: Եկեղեցին հայտարարվեց պետությունից անջատ: Այսպիսով, եկեղեցին իրապես եւ իսպառ ազատագրվեց ցարական ծանր լուծի տակ ստրկացած վիճակից: Այժմ եկեղեցու անդամ պիտի կազմեն հոգով, սրտով ու մտքով անկեղծորեն Քրիստոսին հավատացողները եւ Քրիստոսի շնչով ջերմացած պիտի իրենց կենդանի գործով ու արարքով ընկերսիրության խտացումը լինեն»²³:

Ինչպես աղանդի մյուս հետեւորդները, Մեկանը նույնպես սկզբնական շրջանում կեղծավորաբար ներկայանում էր որպես Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի իրավունքների պաշտպան՝ ի հակադրություն Գերագույն հոգեւոր խորհրդի եւ եպիսկոպոսաց դասի, ու առաջարկում Վեհափառին տեղափոխել Երեւան. «...այսօր այստեղ է զարկում հայության կյանքի զարկերակը»²⁴: Չնայած այս հանգամանքին, հարկ եղած դեպքում, երբ դա բխում էր իր շահերից, Մեկանը քննադատում էր նաեւ Գեւորգ Ե. Վեհափառին: Նման օրինակներից հիշատակենք Աշոտ Շախյանի պաշտպանության պարագան²⁵:

Նշելով, որ ձգտում են ձեւավորել «նոր ձեւի մտածող ու գործող հոգեւորականներ»՝ Մեկանը ՀԱԵ-ի «Բարեփոխության» ճանապարհին ճակատագրական նշանակության մեկնակետ էր համարում 1917 թ. բոլշևի-

²³ Տե՛ս Մեր նպատակն ու ծրագիրը, «Ազատ եկեղեցի», 1924, թ. 1, էջ 1:

²⁴ Տե՛ս Ժամանակավոր հոգեւոր կրոնական խորհուրդ, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 10–11, էջ 2–4:

²⁵ Տե՛ս «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 10–11, էջ 15–22: Շախյանի պաշտպանությամբ հանդես եկան այլ հեղինակներ: Տե՛ս, օրինակ, ԽԱԳՈՒՆԻ, Արդարության տուրք, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 17–19, էջ 26–28:

կյան հեղաշրջումը. «Հոկտեմբերյան աշխարհացունց հեղափոխության գոռ ալիքները դիպան ու շարժեցին նաեւ մեր եկեղեցական կյանքը: Վերազնահատուկյան ոգին այստեղ եւս բարձրացրեց իր կշիռը: Հակակրոնական ուժգին շարժումներ սկսվեցին, հավատն ազատվեց-փրկվեց պետական կալանքներից ու կապանքներից: Հակակրոնական առույգ պրոպագանդը հնչում էր ուժգին: Լուել պապանձվել էին երբեմնի պերճախոս կրոնոսույցները ու մեր աստվածաբանները: Լուել էր նաեւ էջմիածինը իր գիտնական վարդապետներով ու եպիսկոպոսներով: էջմիածինը այդ բոլոր ժամանակում եւ մինչեւ օրս մնաց կառչած իր պաշտոնական դիրքին»²⁶: Խմբագրականում, այսպես կոչված, «Կենդանի» եկեղեցի (որտեղ իբր «դավանաբանական խնդիրներ չկան») ստեղծելու ճանապարհին «Ազատ եկեղեցական եղբայրության» համար կարեւորագույն հանգամանք էր ներկայացվում հետեւյալ գործոնը. «Հայաստանեայց Եկեղեցին ամենից առաջ Հայաստանինն է ու Հայաստանում է: Այսօր փառք Աստուծո Հայաստանը միանգամայն ազատ է, սրա վարչաձեւը ժողովրդական-ընտրական-խորհրդային է»²⁷:

Բնականաբար, «Ազատ եկեղեցական եղբայրության» կանոնադրության հիմնական առանցքը ՀԱԵ-ի քայքայումն էր. «1. Վերականգնել Հայաստանեայց Եկեղեցու առաքելական պարզությունը եւ կենդանի խոսքի գերակշռությունը, 2. Ազատել եկեղեցին կուսակրոն հոգեւորականության դասային եւ դասակարգային իշխանապետության օտարամուտ կացությունից եւ վերահաստատել առաքելական լայն ժողովրդական-ընտրական վարչաձեւը, 3. Մտցնել ժողովրդին անհասկանալի գրաբառ լեզվի փոխարեն կենդանի աշխարհաբառ լեզուն, 4. Վերացնել եկեղեցականների եւ աշխարհականների միջեւ տարբերությունները, հատուկ տարազը, պաշտոնավարության համար ստացվող եկամուտի մոլթ ձեւերը, սահմանել պարզ ձեւ: «Ազատ եկեղեցական եղբայրությունը» բացարձակապես անքաղաքական է եւ անդամները բոլորանվեր զորավիգ խորհրդային համայնական վարչաձեւին»²⁸: Ինչպես ականջատ երեւում է՝

²⁶ Տէն Մեր նպատակակետ եկեղեցին ու եկեղեցականը, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 15–16, էջ 2–3:

²⁷ Տէն Ազատ եկեղեցական եղբայրություն, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 20–21, էջ 3–5:

²⁸ Տէն Կանոնադրություն «Ազատ եկեղեցական եղբայրության», «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 20–21, էջ 6–8: Խորեն քհն. Խուցյանը քննադատեց այս կանոնադրությունը (տես «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 26–27, էջ 11–17): Տպագրելով Խորեն քահանայի քննադատությունը՝ Մելյանը հանդես եկավ պատասխան քննադատական հոդվածով:

երեւանյան եւ թիֆլիսյան «ազատ եկեղեցականների» նպատակները բառացիորեն նույնական էին:

Ամպագողգող խմբագրականում շեշտվում էր, որ պարբերականը նպատակադրվել է նվիրվել «Մայր եկեղեցին կենդանացնելու սուրբ գործին», որ այն հիմնադրվել է «Ժողովրդական բանականության եւ ժողովրդական վարչաձեւի սկզբունքները եկեղեցական կյանքի մեջ ավետարանականորեն իրականացնել աշխատելու, կղերին նեղ դասային նվիրապետության փոխանակ քրիստոսաշունչ կենդանի ժողովրդապետությունը ջանալ վերահաստատելու» նպատակով: Իսկ միակ լուծումը կրկին պայմանավորվում էր խորհրդային վարչակարգով. «Մեր Մայր Հայրենիքը վերակենդանացել եւ ընթանում է տնտեսական ու քաղաքական գծի վրա ժողովրդական բանականությամբ եւ համայնական վարչաձեւով: Մեր Մայր եկեղեցին չի կարող քարացած-ընդարմացած մնալ կղերական ճանկերի մեջ»²⁹:

Նույն «բարոյական» հարթության մեջ ՀԱԵ-ի հետ իրենց համեմատելով՝ նրանք պարզունակ եւ հիմնադուրկ կերպով եզրակացնում էին. «Մեր հիմնական եւ էական տարբերությունը նրա մեջ է, որ էջմիածինը կանգնած է զուտ կուսակրոններից կազմված նվիրապետական վարչաձեւի վրա, իսկ «Ազատ եկեղեցին» եւ «Ազատ եկեղեցական եղբայրությունը» ձգտում են զուտ կուսակրոնական կազմի նվիրապետություն հաստատել ի Քրիստոս հավասարապես եղբայր հավատացյալների ժողովրդապետություն»³⁰: Շարունակելով այս միտքը՝ մեկ այլ հոդվածում փորձում էին հիմնավորել, որ նվիրապետության առումով եկեղեցականի ու աշխարհականի միջեւ տարբերություն չկա³¹: Ավելին՝ առաջարկվում էր «ժողովրդական եկեղեցականությունը զատել վանականից»³²:

1920-ական թվականներին իշխանությունների պարտադրանքով սկսվեց եկեղեցական կառույցների-համայնքների տոմարագրությունը, որով նպատակ էին հետապնդում լիակատար հսկողություն սահմանել, ապա՝ վերջնարդյունքում փակել դրանք: Անշուշտ ՀԱԵ հնարավորինս արդարացիորեն ընդգրիմանում էր այդ գործընթացին: Սակայն «Ազատ

²⁹ Տե՛ս Միակ ավետարանական ուղին, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 26–27, էջ 1–4:

³⁰ Տե՛ս Ինչի՞ մեջ է մեր հակամարտությունը, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 26–27, էջ 4–8:

³¹ Տե՛ս Կա՞ տարբերություն եկեղեցականի ու աշխարհականի մեջ, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 26–27, էջ 9–11:

³² Տե՛ս «Ազատ եկեղեցի», 1926, թ. 1–2, էջ 10–13:

եկեղեցական եղբայրությունը» հնազանդորեն կողմ էր եւ անվերապահ պաշտպանում էր. «Սովետական կարգերի մեջ եթե կա եկեղեցու համար սահմանափակում այդ էլ՝ եկեղեցու օգտին է: Եւ այդ այն է, որ եկեղեցին քաղաքականությամբ չզբաղվի ու դրամ շահելու, առուտուրի շուկա չլինի, այսինքն չանի այն ինչոր վայել չէ իրեն, ինչոր կրոնական աշխարհի գործեր չեն եւ ինչոր պահանջում են եկեղեցուց ինքը՝ Հիսուսը, Ավետարանը եւ առաքյալները»³³: Սկզբնական շրջանում Ներքին գործերի ժողկոմատում տոմարագրվել էին Հայ Ավետարանականաց Արարատյան միությունը, հայ ավետարանականաց համայնքը Վաղարշապատում, աղվենտիստների համայնքը Բազարչայում, Խաթունարխում, Երեւանում³⁴: Որպես իշխանությունների նկատմամբ ունեցած վաստակի գնահատական՝ Երեւանի քաղաքային գործադիր կոմիտեի 1926 թ. նոյեմբերի 12-ի որոշմամբ Ս. Լուսավորիչ եկեղեցին տրվեց «Ազատ եկեղեցական եղբայրությանը»³⁵:

Չնայած Գեւորգ Ե. Վեհափառի նկատմամբ սկզբնական շրջանի փառիսեցիական կեցվածքին՝ Մեկյանը շատ արագ բացահայտեց իր իրական կերպարը: Գեւորգ Ե.-ն հայրապետական ներողամտությամբ մի քանի անգամ զգոնության եւ ապաշխարհության կոչեր էր արել Մեկյանին, ինչը մշտապես անհարգալից կերպով մերժվել էր: Այդ ամենից հետո Գեւորգ Ե.-ն 1926 թ. հուլիսի 14-ին կարգալույծ արեց նրան³⁶, ինչին Մեկյանը հերթական անգամ պատասխանեց նորաթուխ աթեիստ կոմերիտականին հարիր ոճով՝ իրեն կարգալույծ հռչակելը համարելով որպես ապացույց այն բանի, որ «կաթողիկոսությունն իր Մայր Աթոռով ներկայումս ծայր աստիճանի քայքայված եւ ամայացած վիճակ է ապրում»՝ Վեհափառին դիմելով որպես «ընտրյալ հայրապետի»³⁷:

Իհարկե Մեկյանի ամենախիստ քննադատության առարկան Գերագույն հոգեւոր խորհուրդն էր, որի նկատմամբ նրա վերաբերմունքն առնվազն արհամարհական էր³⁸: Ավելին՝ գլխավոր վտանգը նա եւ «ազատ եկեղեցականները» տեսնում էին հենց այս խորհրդի մեջ. «Ուտքի է կանգնել Մայր Աթոռ էջմիածնի կղերաբուրժուական վեղարավոր սվինային բանակը եւ իր ստրուկ ու խավար գործակիցների ձեռքով՝ փողոցե

³³ Անդ, թ. 7–8, էջ 3–5:

³⁴ Անդ, թ. 9–10, էջ 23:

³⁵ Տես անդ, թ. 29–30, էջ 10:

³⁶ Տես անդ, թ. 20–22, էջ 13–16:

³⁷ Տես անդ, թ. 20–22, էջ 4–5, 19–23:

³⁸ Տես անդ, 1926, թ. 9–10, էջ 21:

փողոց, տնե-տուն շրջել-տարածել է տալիս, գյուղական եկեղեցիների դռներից փակցնել է տալիս ազդեր, թե նզովեք, հեռացեք «Ազատ եկեղեցուց» ու «Ազատ եկեղեցական եղբայրության» անդամներից, նրանք անկրոն են, անհավատ են, թուրքացած են»³⁹, «Յարը եւ իր պոռոժենիան վերացել են, բայց ցարակղերական ոգին անաղարտ է մնացել էջմիածնի գերագույն կոչված եպիսկոպոս անդամների մեջ»⁴⁰: ԳՀԽ-ի անօրեն քննադատությունն էին միտված նաեւ մի շարք այլ հրապարակումներ⁴¹:

Որպես ժամանակավոր լուծում՝ Մեկյանն առաջարկում էր կատարել կաթողիկոսի տեղակալի կամ նոր կաթողիկոսի ընտրություն⁴², առաջարկելով Եղիշե արք. Դուրյանի թեկնածությունը⁴³ եւ խառնակչաբար գովերգելով վերջինիս⁴⁴: Իհարկե սա կեղծավորության հերթական դրսեւորումն էր:

«Ազատ եկեղեցի» պարբերականի հրատարակիչն արդեն 1926 թ. մայիսից Մեկյանի փոխարեն պաշտոնապես դարձավ «Ազատ եկեղեցական եղբայրակցությունը»:

Պարբերականի գրեթե բոլոր համարներում կան քահանաների հողվածներ, նամակներ, որտեղ նրանք իբր պաշտպանում էին նոր շարժումը:

Այն նաեւ խոսափող էր ծառայում Շախյանի⁴⁵ եւ Բենիկի⁴⁶ համար: Մեկյանը միաժամանակ մշտապես պաշտպանում էր Շախյանին, Բենիկին եւ Աբելին⁴⁷:

³⁹ Տե՛ս Կամայականությունը ոչ իրավունք է եւ ոչ իշխանություն, «Ազատ եկեղեցի», 1926, թ. 20–22, էջ 3–4:

⁴⁰ Տե՛ս Հասել է ժամը, «Ազատ եկեղեցի», 1926, թ. 27–28, էջ 3–4:

⁴¹ Տե՛ս էջմիածնի դիմումի առթիվ. «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 22–23, էջ 3: Հոգեւոր «իշխանությունն» անելիք չունի, 1927, թ. 10–12, էջ 5: Գերագույն խորհուրդը ապօրինի կազմակերպություն, 1927, թ. 10–12, էջ 11–13: Մեզնից որն է կեղծը, վաճառվածը եւ անջատվածը, 1927, թ. 6–7, էջ 2–4, Պետք է ցրել, 1927, թ. 6–7, էջ 4–6: Զղջումն այլեւս ուշ կլինի, 1928, թ. 5–6, էջ 3–7:

⁴² Տե՛ս Եկեղեցու հայրապետի վիճակը եւ անելիքները, «Ազատ եկեղեցի», 1926, թ. 9–10, էջ 3–4:

⁴³ Տե՛ս «Ազատ եկեղեցի», 1928, թ. 7–8, էջ 3–5:

⁴⁴ Տե՛ս Տ. Եղիշե պատրիարքը՝ կաթողիկոս ամենայն հայոց – լավագույն միջոցը մեր եկեղեցական վերակենդանության, «Ազատ եկեղեցի», 1927, թ. 8–9, էջ 2–3:

⁴⁵ Տե՛ս Աշոտ եպիսկոպոս, Թոնդրակեցիների աղանդը, «Ազատ եկեղեցի», 1927, թ. 5, էջ 33–35:

⁴⁶ Տե՛ս Բենիկ ծ. վարդապետ, Ժողովրդի ձայնը, «Ազատ եկեղեցի», 1926, թ. 29–30, էջ 6–9: Իմ պատասխանը բոլոր զրպարտիչներին, «Ազատ եկեղեցի», 1927, թ. 10–12, էջ 62–64:

⁴⁷ Տե՛ս «Ազատ եկեղեցի», 1925, ք. 5–6, էջ 2–4, 5–11:

Պարբերականի համար առաջնահերթ նպատակներից էր, այսպես կոչված, եկեղեցու «բարենորոգության» խնդիրը: Այսպես՝ քարոզչական ասպարեզում հավատարիմ մնալով կեղծելու, փաստերն իրականությունից կտրված ներկայացնելու մեթոդաբանությանը՝ «Ազատ եկեղեցի» շաբաթաթերթը «Եկեղեցական բարենորոգություն» խորագրի ներքո հատուկ շարքով անգամ խեղաթյուրված հրամցնում էր տարբեր հեղինակների (Բյուզանդ Քեչյան, Գարեգին վարդապետ Տրապիզոնցի, Հ. Ս. Ճելալյան, Փավստոս Բյուզանդացի, Վարդան վրդ. Գասպարյան, Ն. Պալիոզյան, Գր. Աստաֆյան) դիրքորոշումները՝ անշուշտ այդ ամենը շարադրելով յուրովի⁴⁸:

Հանդես գալով իբրեւ թե ժողովրդի շահերի պաշտպանության դիրքերից՝ Մեկյանը համարում էր, որ «եկեղեցու տեր ու տնօրենը ինքը կենդանի ժողովուրդն է, աշխարհիկ թե հոգեւորական միասին առած»։ Ըստ այդմ՝ քննադատելով Սբ. Էջմիածնի կուսակրոն միաբանությանը (որ իբր «կանգնած է իր դասակարգային իշխանապետության դիրքի վրա»), որպես «ժողովրդավար ոգու» կրող՝ եզրակացնում էր. «Եկեղեցին անշատվելով պետությունից ազատ է այժմ բոլորովին: Այլեւս ոչ ցար կա եւ ոչ ցարի սվիններով զինավորված կուսակրոնություն կա նրան արգելող»⁴⁹: Հետագայում, փորձելով հարցը ներկայացնել հավատամքային տեսանկյունից, սակայն իրականում խորհրդամետ դիրքերից, նա ինքնաբացահայտվում էր. «Այսօր եկեղեցին անկրոն լինել այլեւս չի կարող, որովհետեւ բացի կրոնական-բարոյական բնագավառից ուրիշ ոչ մի այլ աշխարհում անելիք չունի: Եկեղեցին պիտի լինի հավատավորին: Այսօր եկեղեցին իր եկեղեցականով ու հավատացյալներով միանգամայն ազատ են թողնված, ազատ են հայտարարված կրոնական աշխարհում»⁵⁰: Ավելորդ չէ հիշատակել, որ Մեկյանը թեմայի նկատմամբ ցուցաբերում էր մշտական ուշադրություն եւ պարբերաբար հանդես գալիս անկանոն հոդվածներով⁵¹:

⁴⁸ Տե՛ս անդ, թ. 3–4, էջ 4–8, թ. 5–6, էջ 11–16, թ. 7, էջ 9–12, թ. 8–9, էջ 12–13, թ. 12–13–14, էջ 6–7:

⁴⁹ Տե՛ս Եկեղեցու բարեփոխություն, «Ազատ եկեղեցի», 1924, թ. 2, էջ 5–9:

⁵⁰ Տե՛ս Եկեղեցու բարեփոխությունը. Ներածություն, «Ազատ եկեղեցի», 1926, թ. 3–6, էջ 11–20:

⁵¹ Տե՛ս Մ. ք. Մ., Ինչպես են մեկնում, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 12–13–14, էջ 19–26, Եկեղեցու բարեփոխությունը. Քրիստոսի կրոնը եւ նրա եկեղեցու բարեփոխությունը, 1926, թ. 15–16, էջ 7–11:

Հասկանալիորեն՝ պարբերականի ու դրա միջոցով «ազատ եկեղեցականների» գլխավոր պարտականությունը խորհրդային իշխանությունների նկատմամբ իրենց անվերապահ հավատարմությունը ցուցաբերելն ու ապացուցելն էր: Նախեւառաջ՝ պարբերականը, կոմունիստական խոսափողին կապկելով, ջերմեռանդորեն ողջունում էր խորհրդային տոները⁵², որոնք լեցուն էին գովասանքներով⁵³: Հստակ պատկերացում կազմելու համար մասնավորապես ներկայացնենք մեջբերում Հայաստանի խորհրդայնացման հնգամյակին իրենց «ազատ եկեղեցական» համարողների ողջույնի խմբագրականից. «Ազատության, խաղաղության, բարգավաճման նոր կյանք թեւակոխելու հնգամյակ: Սա երազ չէ, սա իրականություն է եւ հոգեզմայլ եւ հուզիչ եւ անձկալի իրականություն: Առկայություն երախտագիտական սուրբ զգացումներով առ այն մեծ հերոսներն ու խնկելի նահատակները, որոնք իրենց կյանքով ու արյունով իրականացրեցին Հայ Եկեղեցու դարերով աղերսած ազատությունը Հայաստանի, արտահայտում ենք այսօր մեր հրճվանքը ու բերում ողջույնը մեր ազատության ու վերածնության հնգամյակի տոնի առթիվ եւ մաղթում առ Աղբյուրն ամենայն բարյաց օրը օրին բարգավաճելու, հարատեւ ու անսասան պահելու համերաշխ ոգին, անընկճելի կամքը, աշխատության կորովը եւ փոխադարձ սիրո ձգտումը նրա Հայաստանի որդիների ու բնակիչների մեջ»⁵⁴: Ոճական ձեւակերպումներ, որոնք անգամ կոմունիստական մամուլում չեն օգտագործվում:

Որպես խորհրդային իշխանության նկատմամբ հրճվալից վերաբերմունքի ապացույց՝ «Ազատ եկեղեցին» պարբերաբար քննադատում էր Սբ. Էջմիածնի կուսակրոն միաբանությանը: Մանրամասնորեն փորձելով ապացուցել, որ պետությունը չի հալածում Եկեղեցուն եւ հոգեւորականներին եւ մեղադրելով հոգեւորականությանը՝ նրանք եզրակացնում էին. «Հայ կղերը չպետք է աչք փակին այն հազվագյուտ աշխատանքի առաջ որ խորհրդային իշխանությունը թափում է Հայաստանը վերաշինելու եւ բարեշինելու գործի վրա, եթե կղերը հիրավի ժողովրդասեր է»⁵⁵: Միաժամանակ անհարկի եւ բոլորովին անիմաստ հակադրության մեջ էր

⁵² Տե՛ս Մեր ողջույնը եւ հրավերը, «Ազատ եկեղեցի», 1924, թ. 2, էջ 1–4:

⁵³ Տե՛ս Ողջույն Հայաստանի խորհրդայնացման 7-րդ տարեդարձին, «Ազատ եկեղեցի», 1927, թ. 10–12, էջ 5:

⁵⁴ Տե՛ս Նոյեմբերի 29-ը, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 24–25, էջ 1–2:

⁵⁵ Տե՛ս Էջմիածինը եւ Էջմիածնականությունը, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 3–4, էջ 2–4:

ներկայացվում պատմական ու «ժամանակակից էջմիածնականը». «Ժամանակակից էջմիածնականը մնաց անհաղորդ, մնաց դժկամակ այն մեծ խորհրդին, որ մեր օրերի մեծ երկունքին աշխարհ բերեց, որ աշխարհին ավետեց՝ աշխատանքի եւ աշխատավորի տիրապետությունը: Ժամանակակից էջմիածնականը դրանով ապացուցեց, որ խորթ է կամ օտարացած է պատմական էջմիածնից»⁵⁶:

Սբ. էջմիածնի Մայր Աթոռի իբր թե հակախորհրդային դիրքորոշման «մերկացմանն» էին ուղղված նաեւ մի շարք հոդվածներ⁵⁷: Նոր իշխանությունների պաշտպանության մոլուցքով տարված, անգամ ծայրահեղության գիրկն ընկնելով՝ հեղինակները փորձում էին արգարացնել ՀԱԵ-ի նկատմամբ կիրառվող բռնաճնշումները. «Այն բոլորը ինչ-որ խորհրդային Հայաստանը առել է եկեղեցուց ու եկեղեցականից՝ քրիստոնյա եկեղեցունը եւ քրիստոնյա եկեղեցականինը չեն եղել: Նրանք բոլորը մարմնավոր իշխանությանն են եղել, մարմնավոր իշխանությունն էլ եւ է առնում եւ շատ լավ է անում: Նոր էջմիածինն իր կոչումնավոր նոր միաբանությանը կմնան ու կհանդիսանան զուտ կրոնա-բարոյական, զուտ ավետարանական գործիչներ, Քրիստոսի առաքյալներ, էջմիածնի նվիրակներ, Կենաց Բանի քարոզիչներ, հայ հավատացյալներին իրար եղբայրացնող բարոյատիպ հորդորիչներ»⁵⁸:

Եւ որպես այս պարբերականի անկանոն եւ ընդգծված խորհրդամետ պնակալեզուության դիրքորոշման եզրահանգում՝ մեջբերենք քաղաքական հռչակագրի բնույթ կրող տխրահուշակ Բենիկի երկարաշունչ հոդվածից մի քանի բնորոշ հատվածներ. «Ռուսական կոմմունիզմի մեծ շկոլայում կռած կոփված հայ կոմմունիստները մեր պապենական սխալանքները մանրեցին ու քամուն տվեցին, ժողովուրդ կառավարելու եւ առաջադիմության ճամբի վրա դնելու նոր, անծանոթ հորիզոններ բացին, կիսավեր երկրի վրա լուսարձակ լողունգներ տնկեցին՝ հայ ժողովուրդն ինքն է իր երկրի տերը, իշխանը, թագավորը: Խորհրդային ազատ հայրենիքում, պետության եւ եկեղեցու անջատման պայմաններում, կենդանի եկեղեցին հոգեւորականների եւ եկեղեցու բարեփոխության կարիքն զգաց, հնա-

⁵⁶ Անդ:

⁵⁷ Տես Մի ազամա լուսաբանություն, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 8–9, էջ 5–7: Ինչ էին մեր եկեղեցին ու եկեղեցականը երեկ ու ինչ են այսօր, «Ազատ եկեղեցի», 1925, թ. 12–13–14, էջ 2–5: Կորչի բռնությունը, գա սիրո արքայությունը, «Ազատ եկեղեցի», 1927, թ. 2–3, էջ 7–9:

⁵⁸ Տես Նոր էջմիածինը, «Ազատ եկեղեցի», 1927, թ. 2–3, էջ 9–11:

րավորությունը տեսալ: Սրանք քաղաքականապես անկուսակցական անձեր էին եւ ազատ համակրող խորհրդային հայրենիքի իշխանության: Պարզ դրված է երկու հարց Հայ Եկեղեցու առջեւ՝ բարեփոխված անկախ, միասնական ազատ եկեղեցու եւ խորհրդային հայրենիքի հետ, թե՛ նրանց դեմ: Այլեւս պատեպատ ընկնել չի կարելի եւ վայել չէ: Այս խնդիրը պետք է լուծե հայ հոգեւորականության ղեկավար մարմինը եւ հայ ժողովուրդը»⁵⁹:

ԵԶՐԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Ազատ եկեղեցական» շարժումը, ի դեմս «Ազատ եկեղեցական եղբայրակցություն» աղանդի, 1920-ական թվականներին խորհրդային աստվածամերժ իրականության հարազատ ծնունդն էր: Լինելով բացառապես խորհրդային իշխանությունների հլու-հնազանդ գործիքը՝ այն կոմունիստական ամբողջատիրության պայմաններում պետության կողմից օգտագործվում էր ՀԱԵ-ի դեմ մղվող պայքարում: Այդ շարժման քայքայիչ եւ պառակտող գործունեությունն ամբողջությամբ ուղղորդվում էր պետական անվտանգության մարմինների կողմից:

Ցավոք, շարժման գործուն անդամները հիմնականում տարբեր աստիճանի նախկին հոգեւորականներ էին, որոնք իրենց նեղ անձնական, շահախնդրական ու կեղծապատիր հակումներով պատրաստակամորեն ծառայեցին իրենց ծնող ՀԱԵ-ի դեմ խորհրդային հակաեկեղեցական քաղաքականությանը: Շարժման գործիչների շարժառիթը պարզորոշ էր՝ անձնական-կենցաղային անբավարարություն:

Առավել հայտնի գործիչներ Աշոտ Եպս. Շախյանը, Բենիկ Ժ. վարդապետը, Աբել Ժ. վրդ. Նազարյանը իշխանությունների հովանավորությամբ հրապարակեցին բազմաթիվ գրքույկներ, որոնք իշխանության կողմից արժանացան դրվատական գրախոսականների: Այդ գրքույկներում միանգամայն հիմնազուրկ եւ մերկապարանոց կերպով քննադատվում էր ՀԱԵ-ի ղեկավարությունը՝ Գեորգ Ե. Վեհափառի գլխավորությամբ, պահանջվում էր կուսակրոնության վերացում, եկեղեցական «բարենոգության» անվան տակ առաջադրվում էին ՀԱԵ-ի դարերով հաստատագրված կանոնական ծիսադավանանքային հիմնադրույթների ար-

⁵⁹ Տե՛ս ԲԵՆԻԿ Մ. ՎՐԴ., Հայոց բարեփոխված եկեղեցու եւ խորհրդային Հայաստանի հետ թե՛ դեմ, «Ազատ եկեղեցի», 1927, թ. 4, էջ 17–21, թ. 5, էջ 14–20:

մատական վերափոխում: Ընդ որում՝ այդ ամենը հաճախ ուղեկցվում էր անձնական վիրավորանքներով՝ զանց առնելով բարոյական եւ կանոնական բոլոր սկզբունքները:

Ինչ վերաբերում է խորհրդային իշխանությունների նկատմամբ «ազատ եկեղեցականների» վերաբերմունքին, ապա անգամ կոմունիստական հեղինակները կնախանձեին նրանց քծնողական, անվերապահ խորհրդամետ կեցվածքին, երբ նույնիսկ արդարացվում էին ՀԱԵ-ի նկատմամբ բռնաճշումները:

Քայքայիչ աղանդավորական գործնական հարթակ էր Երեւանում 1924–1928 թթ. Մեսրոպ քհն. Մելլանի հրատարակած «Ազատ եկեղեցի» շաբաթաթերթը, որն աչքի էր ընկնում հատկապես մոլուցքի հասնող իր հակաէջմիածնական կեցվածքով:

«Ազատ եկեղեցական» շարժումն առանձնապես հակականոնական ու պառակտիչ դրսեւորում ստացավ Վրաստանի հայոց թեմում, ինչը պայմանավորված էր նաեւ Վրաստանի տարածքում ՀԱԵ-ի պատմական դիրքերը թուլացնելու եւ հնարավորինս չեզոքացնելու քաղաքականությամբ:

Վերլուծելով աղանդավորության ուղին բռնած «ազատ եկեղեցական» գործիչների հոգիվածները եւ գրքույկները՝ համոզված պետք է հանգել այն եզրակացության, որ դրանք տեսաքաղաքագիտական ու կրոնաեկեղեցական տեսանկյունից բացարձակապես արժեք չէին ներկայացնում եւ ինչպես բարենորոգչական, այնպես էլ ընդհանրապես հակաեկեղեցական շարժման մեջ գաղափարական որեւէ մնայուն հետք չթողեցին:

ՀԻՄՆԱԲԱՌԵՐ

Հակաեկեղեցական, քաղաքականություն, պնակալեզական դիրքորոշում, խառնակություն, «Ազատ եկեղեցական եղբայրություն», «ազատ եկեղեցական» աղանդ:

РЕЗЮМЕ

Секта «Вольное церковное братство» была рождением советской атеистической действительности 1920-х годов. Это был послушный инструмент со-

ветской власти, который государство использовало в борьбе с Армянской Апостольской Церковью. Раскольнической деятельностью этого движения полностью руководили органы государственной безопасности.

Это движение необоснованно критиковало руководство Церкви, требовало отмены безбрачия, коренной трансформации канонического вероучения Церкви. Движение было полностью лояльно к советской власти, они даже оправдывали репрессии против Церкви.

Движение «Свободная церковь» было особенно антиканоническим и вызвало разногласия в Армянской епархии Грузии.

Статьи и брошюры деятелей «Свободной церкви» не имеют абсолютно никакой ценности с политической и религиозной точки зрения. Они не оставили прочного идеологического следа в реформаторском и антицерковном движении.

SUMMARY

The sect called «Free Church Brotherhood» was generated by the Soviet atheistic reality of the 1920s. It was an obedient instrument of the Soviet authorities, which the state used in the struggle against the Armenian Apostolic Church. The divisive activities of that movement were completely directed by the state security agencies.

This movement unreasonably criticized the leadership of the Church, demanded the abolition of celibacy, a radical transformation of the canonical creed of the Church. The movement was completely loyal to the Soviet authorities: they even justified the repression against the Church.

The “Free Church” movement was particularly anti-canonical and divisive in the Armenian Diocese of Georgia.

The articles and pamphlets of “Free Church Brotherhood” members had absolutely no value from a political and religious point of view. They left no lasting ideological trace in the reformist and anti-ecclesiastical movement.

